

VƏFA MƏHƏRRƏMOVA
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ QISALTMA VƏ İXTİSARLARIN NEOLOGİZMLƏRİN YARANMASINDA ROLU

Xülasə

İngilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən və Azərbaycanın ali və orta məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatını tədris edən və ya tərcüməçi, filoloq kimi fəaliyyət göstərən ali ixtisas məktəblərinin məzunları mətnləri, o cümlədən formal və qeyri-formal xarakter daşıyan mətnləri, müasir və klassik ədəbiyyat nümunələrini dinləyib öz münasibətlərini, mövqeyini, fikir və ideyalarını bildirmək qabiliyyətinə yiyələnmişlər. Əksər hallarda ixtisası dil olan fakültələrdə dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr xarici ədəbiyyat nümunələri olan və dünya ədəbiyyatının xəzinəsinə daxil edilmiş əsərlərlə tanış deyillər. Bəzən onlar həmin əsərlər haqqında heç bir məlumata malik deyil. Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, klassik ədəbiyyat nümunələrində personajların istifadə etdiyi nitq modelləri, bu gün istifadə edilən dildən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna görə də qısaltma və ixtisarlara diqqət yetirmək lazımdır. Müasir universitet tələbəsi təkcə bu və ya digər sahədə ixtisaslaşmış kadr kimi formalaşmamalıdır. O, həm də ünsiyyətə hazır olmalı və müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmaq, komanda tərkibində işləyə bilmək, ətrafdakılara motivasiya verə bilmək kimi tamamilə yeni sosial bacarıqlara yiyələnmişdir. Məhz bu baxımdan ədəbi xəzinə əlçatan olmalıdır. Qloballaşma prosesinin labüdlüyünü və bu prosese inteqrasiyanın qaçılmaz olduğunu nəzərə alaraq, elm və təhsil sahələrinin qloballaşma proseslərinə adaptasiyası dildə onun təmin olunmasını şərtləndirən amillər sırasına daxil olmuşdur. İlk öncə ona görə ki, məhz bu sahələrdə təkcə yeni bilik və texnologiyalar deyil, həm də insanın fikirlərinin ifadəsinin bu və ya digər formalarının yeni mexanizm və üsulları da gündəmi zəbt edir. Bu zaman qısaltma və ixtisarlardan məlumatlı olmaq vacib sayılır.

Açar sözlər: peşə, danışiq, meyar, dil, söz

Neologizmlər üslubu effektlə, sözün emfatik funksiyası ilə səciyyələnə bilər. Lakin bu xüsusiyyət özünü dildə az göstərir. Danışanın, yaxud alınma sözü istifadə edənə yüksək bilik səviyyəsi ilə yanaşı, adresatın qavrama dərəcəsinin kamilliyi də nəzərdə tutulmalıdır. Məsələn, müasir informasiya vasitəsi- kompüterlə əlaqədar olan WINUP birləşməsinin Vinap şəklində istifadə olunması üslubu effektlə əsaslandırıla bilər. Bu cür sözlər, bir qayda olaraq, kompüterlə işləyənlərin nitqində, daha çox isə danışiq dilində qeydə alınır. Neologizmlərə ixtisarlardan fərqində tez-tez rast gəlinir.

lüğətində də öz əksini tapır. Dildə bəzi sözlər istifadədən çıxarılır, bəziləri dəyişdirilir. Bəzən isə yeni sözlər yaradılır. Bu sözlər daha çox KIV- də işlənir.

Haqqında bəhs etdiyimiz bu sözlər neologizmlərdir. Başqa dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də çoxlu neologizmlər vardır.

Qeyd edək ki, xeyli miqdarda yeni sözlər və onların şərhə neologizmlər haqqında elmin yeni bir sahəsinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. İlk dəfə Fransız dilçiləri neologiya nəzəriyyəsinin inkişafında böyük uğura imza atdılar.

Neologizm yunan sözü olub, neos-yeni, logos- söz yəni yeni söz deməkdir.

Neologizm ümumilikdə istifadə olunma bilər, amma bəzi hallarda dilin lüğət tərkibinə daxil olmaya bilər. Neologizmlərin yaranması əsasən şəxs, ictimaiyyət, dövr, hadisə ilə

birbaşa əlaqələndirilir. Neologizmlərdən ilk dəfə "Oxford" lüğətində 1483-cü ildə istifadə edilmişdir [1,s.532].

Dil daim dəyişikliklərə məruz qalır. Dövrün inkişafı ilə əlaqədar müntəzəm olaraq lüğətə yeni sözlər daxil olur. Müəyyən tendensiyalara müvafiq olaraq yeni sözlər yaranır və həmin sözlər dildə köhnəlir, istifadə müddəti başa çatır. Dilçilikdə neologizm ən son yaradılmış söz kimi başa düşülür.

Neologizmlər yeni ixtiraları, hadisələri və hətta mədəni məzmununa malik köhnə fikirləri adlandırmaq, müəyyənləşdirmək üçün yaradılır.

Yeni söz və ifadələr müəyyən şeylərin adlandırılmasına ehtiyac olduqda yaradılır. Belə ki, onlara adlar verilir. Onlar bəzi sosial əlaqələrə aid edilə bilər. Məsələn, People's Republic yaxud nuclear war və s. Yuxarıda verilmiş nümunələrdən bəzilərini ifadə etmək üçün dilin lüğət tərkibindəki müəyyən sözlərdən istifadə etmək olar.

Eyni zamanda qadınlara məxsus peşələri əks etdirən sözlər dəyişikliyə məruz qalır. XX əsrin 80- 90 -cı illərində isə neologizmlər həyat tərzində (belonged, ladies who lunch, theme pub), kompüterləşmədə (laptop, to back up, to toggle), iqtisadiyyatda (sunrise industry, dawn raid), musiqidə (acid house, MTV, New Age music), kütləvi mediada (video nasty, video piracy, tabloid television), incəsənətdə (crossfades, body-hopping), tibbdə (to burn out, PWA, ME), təhsildə (baker day, City technology college), dəbdə (body conscious, leisure wear), mətbəxdə (jaket crisp, tapas) yarandı.

Beləliklə, yeni sözlərin işlənmə dairəsi böyüməyə başladı. Yeni sözlərin yaranma yollarından biri də akronimlərdir. Hal-hazırda akronimlərdən çox istifadə olunur. İmkan yarandıqca texnika, hökumət, təşkilat adları qısaldılır. Akronimlərdə bütün hərflər böyükklə yazılır. Məsələn, ASAP, FYİ, NASA. Hərbi acronym olan G.P. (General Purpose) Amerika ordusunda "jeep" kimi istifadə olunub, indi isə brend adı kimi istifadə olunur. Akronimlərə aid digər misallar "scuba", "laser", "okay" və "snafu" sözləri ola bilər. Morphing-Bu sözlər hər zaman inkişaf edir. Məsələn: Your mother might "ring you" on the telephone bu cümlədə işlənən "ring" sözü həm isim, həm də fel kimi işlənir. Bu cümlədə isimə oxşayır ancaq feildir. Başqa bir misal "You might "google" burada feldir , əslində isə "google" sözü "Google TM" sözündən götürülmüşdür. Random (sistemsiz)-bəzən sözlər birdən ortaya çıxırlar və qəbul olunurlar. Məsələn: your grandpa smoked "stogie" despite your "granma's phooey" reaction (Bu cümlədə işlənən hər iki termin kortəbii, təsadüfən yaranıb).

Neologizmlərin bəziləri müəyyən coğrafi şərait, dövrün tələbləri ilə əlaqədar olaraq yaranır. Flippin mənşəli sözlər və -gate sonluqlu sözlərin çoxu dilöyrənənlər üçün rahat, uyğun olmur. Hətta yeni sözlər var ki, gülüş və yumor hissləri yaratmaq üçün yaradılmışdır. Qısa müddətdən sonra isə onlar köhnəlmişdir. [2,s.256]. Danışiq sözlərinin qısaldılması da yeni sözün yaradılmasında motiv hesab olunur. Onlara "clipping, curtailment" lər də deyilir və XV əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. O vaxtdan bəri inkişaf edərək yeni sözlərin yaranmasında bunlara daha çox istifadə edilir. Bu inkişaf XX əsrdə daha çox Avropa dillərində və ən çox ingilis dilində baş vermişdir. Danışiq sözlərinin qısaldılması zamanı tərəflərdən biri o birinə qısaldılır. Akronimləri "clipping"lərdən fərqləndirmək bəzən çətin olur. Bu ona görədir ki, dilin şifahi və yazılı formasında müəyyən oxşarlıqlar vardır. "Clipping"lər şifahi nitqdə qrafik "abbreviation"lərdən yaranır. Onlar daha çox şifahi nitqdə və gündəlik söhbətlərdə geniş istifadə edilir. I Dünya müharibəsi zamanı və ondan sonra müxtəlif mədəniyyətlərə dair yeni sözlər təkcə ingilisdilli ölkələrdə deyil, həmçinin dünyanın başqa hissələrində də geniş yayılmağa başladı. Ölkələrə, hökumətlərə, sosial, hərbi, sənaye, ticarət təşkilatlarına və ofislərə adları təkcə bütöv formada deyil, həmçinin qısaldılmış formalarda da vermək lazım olurdu. Məsələn: the USSR, the U.N.O., MP. Zaman keçdikcə hərflər arasında nöqtə qoyulmamağa başladı. Bəzi qısaltmalar var ki, onlar həm nöqtə ilə, həm də nöqtəsiz işləyə bilər. Məsələn: EPA və E.P.A. Belə sözlər söz birləşməsindəki hər bir sözün ilk hərfindən yaranır.

İngilis dilində bəzi neologizmlər var ki, onlar başqa dillərdən keçmişdir. Belə sözlər alınma sözlərdir. İngilis dilinin lüğəti alınma sözlərlə daha da genişlənir. Bəzən onların səs sistemində dəyişiklik edilmir. Belə sözlər davamlı neologizmlər adlanır. Bu, nizamsız morfoloji, ingilis dili üçün qeyri -tipik olan fonetik bölgü ilə xarakterizə olunur.

Alınma sözlərin dilə daxil olması orta əsr və intibah dövründə çoxalmağa başladı. Alınma sözlər arasında barbarizmlər və assimilyasiya olmamış sözlər də vardır. [5,s.42].

Bu yeniliyin yüksək inkişaf nöqtəsinə çatması ilə əlaqədardır. Məsələn: *dolce vita* italyan sözü olub, *dür-sweet life*, *inshallah* ərəb sözü -*god willing*, *petite dejeuner* fransız dilindən keçmiş “breakfast” deməkdir. Son zamanlarda alınma sözlərə nəzər saldıqda görürük ki, onların orfoqrafiyası əvvəlki dilin sisteminə uyğundur. Belə ki, onların orfoqrafiyasında dəyişiklik edilməmişdir. İngilis dilində olan qısaltmalar başqa dilə keçərkən o dildə də ingilis dilində olduğu kimi səslənir və oxunulur. Yeni sözlərin yaranmasında bu hal daha çox yayılmış və insan fəaliyyətinin demək olar ki, bütün sahələrində, ən əsası da siyasi və texniki lüğətlərdə işlədilir: U.N.O., və yaxud UNO – United Nations Organization, NATO – the North Atlantic Treaty Organization, SALT – Strategic Arms Limitation Talks. Sonuncu misal göstərir ki, akronimlər adi sözlərlə omonimlik təşkil edir. Bəzən isə onlar müəyyən birliklərin yaradılmasında istifadə olunur. Məsələn: qadınlar üçün beynəlxalq təşkilat NOW adlanır. Dildə uzun müddətdir ki, mövcud olan sözlərə baxdıqda müəyyən etmək olur ki, ingilis dilindəki qısaltmaların əksəriyyəti asimilyasiyaya uğramış alınma sözlərə oxşayır. Təkhecalılıq avropa dillərinə nisbətən ingilis dilində daha çox keçmişə söykənir və buna görə də qısaldılmış sözlər onların uzun variantlarına nisbətən daha çox yerli (native) sözlərə oxşayır, onlar kimi səslənir. [3,s.32].

Son zamanlar qısaldılmış sözlər çox yaranır. Bu isə coxlu sayda neologizmlərin yaranmasına səbəb olur. Məsələn götürək “demo” sözünü. Bu söz “demonstration” sözünün qısaldılmış formasıdır. Bundan başqa, “frog və fridge sözləri “refrigerator”, “trank” “tranquilizer” sözlərindən əmələ gəlmişdir. Bir çox dilçilər bunu muasir həyatın dinamik inkişafı ilə əlaqələndirirlər. Bundan başqa digər səbəblər də araşdırılmalıdır. Əsas səbəblər arasında ritm, ahəngdarlığın tələbləri də var ki, bunlar daha çox bir hecalı sözlərdə baş verir.

“Blend” yolu ilə düzələn sözün mənasını tapmaq üçün, həmin sözün yaranmasında iştirak edən tərkibləri təhlil etmək lazımdır. “Blend”lərdə ya ilk tərəf kök kimi iştirak edir və son hissə atılır və yaxud ikinci tərəf saxlanılır, ilk hissə atılır. Blendlərin iki növü vardır. Bunlar söz birləşmələrinin tərəflərinə görə fərqlənir. Bu iki növdən birinə əlavə ,digərinə isə məhdudlaşdırıcı deyilir. Məhdudlaşdırıcı növdə birinci tərəf ikinci növ təyinedici kimi işlənən təyini söz birləşməsinə çevrilir. Məsələn: *cine* (matographic pona) *rama-* *cinerama*, *medicare* - *medical care*, *telecast* - *television broadcast*. Əlavəedici növ bağlayıcı ilə birləşən mürəkkəb sözlərdən yaranır. Məsələn: *smog-smoke and fog*, *tüstü və dumanın qatışığı*. [6,s.248].

Hər iki növdə həm səs, həm də mənanın sürüşməsi baş verir. Ancaq semantik əlaqələr fəqli olur. Tərkibləri sinonim ola bilər və yaxud eyni semantik sahəyə və eyni leksik-qrammatik sinfə daxil ola bilər. məs: French + English = Frenglish.

Hər bir xalq qoruyub saxladığı mədəniyyəti ilə tanınır və insanların həyat tərzini onların Söz yaradıcılığının başqa bir növü olan qısaltmalar (shortening) da ingilis dilində omonimlərin sayını artıran amillərdən biridir. Məsələn: “fan” sözü “fanatic” (fəanetik) sözünün qısa formasıdır. Bu sözün antonim qarşılığı Latın dilində alınmış “fan” (an element for waving and produce some cool wind) sözüdür. “Rep” sözü 4 omonimə malikdir:

- 1) rep=repertory
- 2) rep=representative
- 3) rep=reputation
- 4) rep=repetition (in school slang smth, need to know by hard)

Dildə omonimlərin yaranmasının digər bir növü də abbreviaturalardır. Müəssisə təşkilat və ya ölkə adının baş hərflərlə qısaldılması ingilis dilinin lüğət tərkibindən artıq mövcud olan

hər hansısa bir sözü uyğun gələ bilər. Məsələn: Amerika Birləşmiş Ştatları (United States of America) qısaca olaraq US yazılır. Bu da tələffüz zamanı us əvəzliyinə uyğundur. [4,s.54].

Dildə dəyişikliklərin ən bariz nümunələrindən biri dəyişən zamanın tələbinə uyğun olaraq leksik vahidlərin dilə daxil olmasıdır. Dünyada yeni elmi, sosial inkişaf baş verdiyindən yeni məşğuliyyətlər, dəblə bağlı yeniliklər yarandı. Bu səbəbdən də yeni sözlər yaranmalı oldu. Lüğət tərtibçiləri hər zaman bu yeniliklərlə maraqlanırlar. Buna misal olaraq, “Oxford English Dictionary”-ni göstərmək olar. Belə ki bu lüğətdə bir neçə il öncə verilmiş sözlərin dördüdə biri zamana uyğun yenilənir. 2015-ci ilin iyununda təxminən 500 söz lüğətə daxil edilmişdi. Bu sözlərdən bir neçəsini misal göstərmək olar: crowdfunding, decluttering, e-cigarette, FLOTUS (First Lady of the US), və twitterati. Onu yaradan şəxsdən və məkandan asılı olmayaraq yeni sözlərin yaranma yolları demək olar ki, eynidir. Bəzi sözlər də var ki, onlar istifadə edilmir, yəni köhnəlir. Belə olduqda artıq həmin sözlər lüğətdən çıxarılır. Baxmayaraq ki, bir neçə neologizmlər dildə istifadə edilir, ancaq onların çoxu qısa müddətdə mövcud olur. “The Longman Register of New Words” lüğətində olan “filofiction” sözü artıq istifadə olunmur. Ancaq bu lüğətdən olan digər bir söz “chocoholic” sözü hələ də istifadə olunur. Sözlərin özündən yaranan yeni sözlər dil müəllimləri və tələbələr üçün daha rahatdır.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev K. Azərbaycan dilinin sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 281 s.

2. Qasimov M. Azərbaycan terminologiyası. Bakı: Mütərcim, 2007, 192 s.

3. Sadıqova S. Azərbaycan dilinin terminologiyası. Bakı: Elm 2011, 380 s.

Rus dilində

4. Арнольд.В. Стилистика современного английского языка. М. 1990. 500 с.

5. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии. Изд-во, АН СССР, М., 1961, 158 с.

İngilis dilində

6. Ewer, J.R. Hughes-Davies, E. “Further notes on Developing an English Programme for Students of Science and Technology” in Swalls (ed., 1985), pp.34-45

N. Maharramova

The role of shortenings and abbreviations in creating neologisms in english

Summary

The article deals with the role of shortenings and abbreviations in Linguistics. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the communicative – functional approach to teaching languages. The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. The article is devoted to the abbreviations in modern linguistics. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the reasons of literature. The author emphasizes its role in Linguistics. Since its emergence this notion caught the attention. New researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the process clearly. At that time we use the language more competently. The main aim of State program is to form a unique national education by means of ICT and provide qualitative educative opportunity in order to integrate into worldwide education system. One of the main

goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. It will make the process of teaching oral speech more effective. This article deals with the abbreviations in linguistics. The author emphasizes the role of abbreviations, referring to the works of scientist that have been researched in this field of linguistics. She emphasizes that since its emergence. This caught the attention of linguistics and new researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the communication process clearly and use the language more competently. The analysis shows that the components are interrelated. They are interact and complement each other in the process of speech continuum. While analyzing the shortenings and abbreviations great attention was given to the linguistic facts taken from linguistic literature.

Key words: profession, speaking, criteria, language, word

Н.Маггармова

Роль аббревиатуры на происхождении неологизмов на английском языке

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы аббревиатуры на английском языке. Здесь говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке. Процесс обучения английскому языку в целом и процесс обучения устной речи должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. В анализе большое внимание обращено на фактом, полученные из литератур. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Основной целью Государственной программы является формирование единой общенациональной среды образования путём внедрения и использование современных информационно-коммуникативных технологий и обеспечением возможностью качественного образования, а также создания условий для интеграции государственной системы образования в мировую систему образования. Одной из основных целей изучения языка является обладание умением эффективно общаться на изучаемом языке. В статье речь идёт о пост номиналы в сфере лингвистики. Она ссылаясь на работы ученых исследовавших эту область лингвистики, а также подчеркивает ее важность в лингвистике. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также использовать язык в еще более разнообразном колорите. Анализ показывает, что эти компоненты взаимосвязаны. Они в процессе формирования реча взаимодействуют и дополняют друг друга. В течение анализа большое внимание обращено на лингвистические факты, полученные из лингвистических литератур.

Ключевые слова: професия, разговор, критерия, язык, слова

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.04.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 31.05.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nuriyyə Əliyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.